

Syrly toslamalaryň pidalary: Ýurdy belet çapar

Category: Kitapcy, Medisina, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 24 января, 2025

Syrly toslamalaryň pidalary: Ýurdy belet çapar ► 5: ÝURDY
BELET ÇAPAR

Şewki Bektöreden sorag edilen mahalynda, ol entek sowet graždanlygyny almadyk hem bolsa, özüniň Krym tatarydygyny subut etjek bolup jan edýärdi. Belki, şonda ol tanyş bilişleriniň, ýoldaşlarynyň onuň tatar däl-de, türkdüginini oňat bilýändiklerinden habarsyzdy. (Ol Aşgabadyň rabfagynda okuw müdiri bolup işleýärdi). Dogrudanam, onuň milleti türkdü. Ol Ankaranyň eteginde önüp-ösen, şol ýerde hem ýokary bilim alypdy. Ol Birinji Jahan urşunyň oň ýanynda Kryma gelip, mugallymçylyk edipdir, soňra ýene Türkiýä dolanyp barypdyr. Birinji jahan urşunda saý-sebäp bilen rus goşunyň hatarynda bolup, soňra-da ýesir düşüpdür. Ýesir düşen ýerinde-de musulman ýesirleriniň arasynda terjimeçi bolup işläpdi. 1918-nji ýylda bolsa harby ýesirleri getirýän eşalon bilen ýene-de Orsyýete gelipdir. Şondan soň ol ilki Krymda, soňra Dagystanda hem-de Kawkazyň dürli şäherlerinde işläpdir. 1925-nji ýylda bolsa Aşgabada gelip ýerleşipdir.

Dogrusyny aýtsaň, onuň aslynyň haýsy milletdigi başga milletler üçin atyň gulagy ýaly bolsa-da, Türkiýäniň hemaýatyna hantamaçylyk edýän türkmen intelligensiýasy onuň ol ýerden bolanlygy üçin oňa sarpa goýýardy. Ş.Bektöre hem pursady peýläp ýeri gelende özüniň nirelidigi barada çawuş çakýardy. Ýöne ol çakylýan çawuşlar döwlet apparatynda işleýän adamlaryň gulaklary üçin däl. Onuň milletiniň türk bolmagy pantürkistler bilen baglanyşygy bolmagy ahmal diýen şübhäniň döremegine sebäp bolmagy mümkindi. DSU hem Şewki Bektöräniň nähili adamdygyny anyklamak üçin näçe jan edenem bolsa, onuň syrynyň üsti açylman galypdy.

Otuzyny ýyllaryň başlarynda SSSR-iň Daşary işler ministrligi

Türkiýäniň Moskwadaky wekilleriniň haýyşy boýunça türk graždany bolan Şewki Bektöräni sorap hat ýazyppy. Ol hat uzak wagylap stoluň begres örtgüsiniň aşagynda ýatypdy, ahyryn hem DSU-nyň organy ok adamyň entek özlerine gerekdigi barada gysgajyk jogap gaýtaryppy. Görüşüňiz ýaly, belent mertebeli hossarlaram ony diläp alyp bilmändi.

Dogrudanam, Şewki Bektöre entek bu ýere gerekdi. Ol derňew işgärleriniň toslamalaryny öz tapan toslamalary bilen tassyklap, birnäçe adama elhenç aýyplary ýöňkeýärdi. Bu bolsa toslamanyň hakykata ýakynlaşmagyna, derňew işlerine ýörelge arçamaga, işiniň ugur almagyna kömek berýärdi.

Şewki Bektöräniň şunuň ýaly ýaramaz işlere baş goşmagyna näne sebäp bolduka? Belki, hakyna tutma şaýatlaryň köpelmegine sebäp bolandyr, belki-de, başga çykalganyň ählisi gömülip, diri galmaga umyt berýän ýekeje yş goýlanlygy sebäp bolandyr.

Elbetde, ol ýagdaý barada aradan birnäçe wagt geçenden soň pikir ýöretmek kyn däldi. Ýöne hakykatda derňew işleri geçirilýän mahalynda ulanylýan usullar köpdi. Ol ýerde diňe adam mertebesi basgylanman, eýsem jan gerekmi-pyçak oýny oýnalýardy. Ol ýerde haryt söwdasy edilmän, adam janynyň söwdasy edilýärdi. Onsoň diňe garabaşynyň gaýgysyny edýän adam öz janynyň deregine başgalaryň janyny hödûr etmäge, özem başa-baş söwda däl-de, biriniň deregine birnäçesini ibermäge taýýardy.

Adam nähili hem bolsa, özünüň tebigy keşbini üýtgedip bilmeýär, ol mydama adamlygyna-da galýar. Ol goýun aglyna giren gurt ýaly aýyl-saýyl bolup duranok. Adamyň ejiz taraplarynyň bardygyny boýun almak ýeňil bolmasa-da, alaç ýok, ony boýun almaly bolýar. Ýöne derňew wagty namyslary depelenip, garşysyna güýç ulanylsa-da, özünüň ynsanlyk mertebesini saklanlar hem bardy. Olar edil bir almany deň bölen ýaly biri-birine meñzeş 35 sany aýyplaýyş hatynyň içinde derňew wagty özlerini alyp baryşlary bilen tapawutlanýardylar. Biz olaryň biri hakda gürrüň edipdik. Emma beýlekileri sorag edilen mahalynda berk durup, ýoldaşlarynyň abraýyny hem-de özünüň mertebesini saklapdyrlar. Olarda: «Uruş, sögüş, ýöne ýaraşmaga ýer goý» diýlen nakylyň äheňi duýulýardy.

Taryhy materiallara ýüzlenip, şol materiallara edebi öwüşgin bermek dogrumuka? Ençeme döredilen eserleriň «gurluşyk materiallary» durmuşda bolan wakalardan susulyp alnyp, şolar esasynda eserleriň döredilýändigini sebäpli, men-ä bu ýerde telek zat bardyr öýdemok.

Sorag edilen wagty Şewki Bektöräniň özüni alyp barşy bilen içgin tanyş bolanynda ol Ostap Ibragimowiç Benderiň obrazyny ýadyma saldy. Şewki Bektöre hem edil Ostap Bender ýaly asly türkdi, akyl we bilim, sowat paýlanyşygynda doly hakyny alyp bilmedik hem bolsa, hyýalbentlikde, toslama tapmakda başga-da bir topar adamyň hakyny alandygy bildirip duran adamdy. Şewki Bektöre Ostap Benderden 10, 12 ýaş uly diýäýmeseň, ruhy taýdan olaryň biri-birinden tapawudy ýokdy. Olaryň ikisi hem gizlin guramanyň agzasydy – biri Ilf bilen Petrowyň gülkünç görnüşde döreden «Gylyç bilen bürgüdiň soýuzy» guramasynyň agzasy hökmünde hereket edip işler geçirýärdi, beýlekisi bolsa, Türkmenistanda toslanyp döredilen «TA» guramasynyň agzasy hökmünde hereket edip işler geçirýärdi. Ostapyň özüne has bolmadyk Ibragimowiç diýen ady atasynyň ada hökmünde saýlap alypdy. Ýöne Bektöräniň başynda kapitan papak bilen boýnunda bir ujy bir wagtlar injir ýapragy bilen örtülýän ýerine ýetip duran uzyn şarf ýokdy, ýöne olaryň deregine ol ýalan-ýaşyryk sözlemekde hem-de ýadyňa-oýuňa düşmeýän zatlary oýlap tapmakda «beýik pyrryldakçy» Ostapy hem ters oturdýardy. Onsoň kitaplarda, kinofilmlerde, spektakllarda ýakasyny tanadan gahryman Şewki Ablýakimowiç bilen deňeşdirende oýnawaja öwrülip duruberyärdi. Ostap Benderiň gurýan pyrryldaklary adamlarda gülki bilen şowhun döredýärdi, Şewki Bektöräniň gurýan pyrryldaklary bolsa adamlaryň ýüzündäki ýylgyrma ýokundylaryny törpülän ýaly edip aýyrýardy. Ol bir söz aýtjak bolup agzyny açanynda onuň garşysynda oturan adamynyň ýüzi ak esgä dönüp, dilden-agyzdan galýardy...

Derňew işleri alnyp barlan döwürde Bektöreden sorag edilende onuň «bilelikde işleşen» adamlary barada berýän maglumatlary bilen tanşanynda, iki sany häsiýetli aýratynlyk ünsüni özüne çekýärdi. Olaryň bir-ä toslap tapmaga ussatlyk, birem haýran galdyryjy ýatkeşlik. Ýöne bu işde ýalany çyna, çyny ýalana, ak

zady gara, gara zady aga öwürmekde ençeme çarşenbäni başyndan geçiren adamlaryň oňa hemaýatynyň ýetýändigini aňmak bolýardy. Ýogsa beýle ýüki akyl taýdan agsaýan adamyň göterip bilmejekdigi düşnükli zat ahyryn.

1932-nji ýylyň 7-nji iýulynda Bektöreden sorag edilende ol baş ýyl mundan ozal «rewolýusiýa garşy guramanyň» ýygnagynda kimleriň çykyş edendigini we olaryň näme hakda gürrüň edendigini tertip boýunça aýdyp maglumat berýärdi. Onuň aýtmagyna görä, hamana diýersiň, ol ýygnak her ýylda bir gezek bolýarmyş. Mysal üçin 1926-njy ýylda bolan ýygnakda B.Berdiýew bilen M.Geldiýew çykyş edip, öz çykyşlarynda «Ylmy-edebi jemgyýeti» döretmek barada mesele goýanmyşlar.

Soňky gezek sorag edilende derňew işini alyp barýan ondan: «Şol ýygnaga Bekki Berdiýew gatnaşdymy?» diýip soraýar. Bektöre bolsa: «Ol ýygnakda Bekki Berdiýew ýokdy. Ol 1927-nji ýylyň ýazynda Daşkende gidipdi» diýip jogap berýär. Hatda Bektöre şol ýylyň tomsunda B.Berdiýewiň Aşgabada gelip «bu ýerde iki-üç bolandan soň ýene Daşkende gidendigini»[1] hem ýatlaýar.

Aradan baş ýyldanam gowrak wagt geçenden soň keseki bir adamyň gelip-giden wagtyny ýatda saklamak bolup biljek zat däl di. Eger şol adama onuň yzyna düşmeli diýlip buýruk berlen bolsa, ol hem onuň her ädimini ýazga geçiren bolsa, onda ol ony şeýle takyk bilip bilerdi. Ýöne geçirilýän soragda ol hakda material ýokdy. Aradan 10 gün geçenden soň derňew işini alyp barýan Durow Şewki Bektöre bilen Kakajan Berdiýewi ýüzleşdirýär. Bu ýüzleşige garşy guramanyň hatarynda bolandygyny ýa-da bolmandygyny Bektöreden soraýar. Ol bolsa K.Berdiýewiň ol gurama girýändigini tassyklap, soňundanam ady dilden düşmeýän rewolýusiýa garşy göreş alyp barýan şol guramanyň ilkinji ýygnagyň Bekki Berdiýewiň öýünde geçendigini edil gözi bilen gören ýaly edip jikme-jik aýdýardy.

Kakajan Berdiýew garaşylmadyk ýagdaýda Bektöräniň beren soragyna garşylyklaýyn sowal berip, Bekkileriň öýleriniň nirededigini, olaryň öýleriniň näçe otagynyň bardygyny, olaryň nähili ýagdaýda ýerleşýändigini hem-de onuň diýýän şol ýygnagyna Gulmuhammedowyň gatnaşandygyny sorapdy.

Kakajan Berdiyewiň oslagsyz beren bu soragy Bektöräniň kellesine ýassyk bilen uran ýaly edipdi. Sebäbi ýüzleşdirilmek üçin düzülen ssenaride bu ýagdaý göz önünde tutulmandy.

Derňew işini alyp barýan Durow aljyraňnylyga düşen dikmesine direg boljak bolup: «Onuň ownuk-uşak zatlara üns bermedik bolmagy ahmal. Sen buýtar-suýtar etme-de, berilýän soraga göni jogap ber, sen rewolýusiýa garşy göreşýän gurama girýärmidiň ýa-da gireňokdyň?» diýip azmly sorapdy. Şeýdip ol Bektöre bilen syrly dilleşiginiň bardygyny hut özi duýdurypdy.

Bektöräniň toslama tapmaga ussatlygynyň çägi ýokdy. Her bir guramanyň öz nyşany, agzalyk bileti bolmaly ahyryn. Olarsyz hem, heý, gurama bolarmy? Onuň güwä geçmegine görä, gizlin guramanyň agzalaryna bilet berlip, olar agzalyk wznoslaryny tölänerinden soň kwitansiýa alýarmyşlar. «Ylmy-edebi jemgyýetiň» agzalaryndan «TA» guramasyna agza edilip kabul edilenlere kümüş nyşan, diňe «Ylmy-edebi jemgyýetiň» agzasy bolanlara-da demir nyşan berilýärmiş. Nyşan diýilýän zat dakynmak üçin berilýär. Nyşan diýlen zat nasist partiýasynyň agzalarynyň ýa-da «Woroşilow atyjylarynyň» öz nyşanlaryny dakynyşlary ýaly dakynylmaly ahyryn. Nyşan dakynyljak bolsa, onda gizlinlik barada gürrüň nämä gerek? Şu ýerde toslamaçynyň tapýan zatlarynyň durmuş hakykatyndan daş düşýän ýerleri diňe bular hem däldi. Onuň beýle bolmagyna, belki, onuň akyl we sowat paýlanyşygynda biraz gijä galanlygy sebäp bolandyr. Durmuş hakykatyny ýoýýan derňewçileriň öz tapan toslamalaryny ynandyryjy deliller bilen soňuna çenli alyp gitmäge pähimli paýhaslary kemterlik edýärdi. Sebäbi barlag işleri geçirilende kümüş nyşana-da, demir nyşana-da, daşy sürlüp giden agzalyk biletine-de gabat gelinmändi. Eger, hakykatdanam, ol nyşanlar bolan bolsa, nähili-de bolsa, bir ýaramaz tutaryj bolaýmaly ahyryn. Bu ýerde-de olaryň aýaklaryny ýerden üzendikleri mälimdi.

Şewki Bektöräniň özümi ýa-da oňa nähili hereket etmelidigini salgy berýän «režissýorlarymy» garaz, olar alyp barýan işlerine diýseň yhlas bilen ýapysýardylar. Olaryň «TA» guramasynyň ýaragly gozgalaňa taýýarlyk görmegi üçin iňlis konsullygynyň dört million (indi oňa dört million diýýärler)

pul berendigi baradaky toslamasam, şifrdir, programma baradaky toslamasam, täri tapylyp okalan 20 sany protokol baradaky toslamasam, umuman «TA»-nyň beýleki dokumentleri baradaky toslamalaram ilki bada ikigöwünli adamy ynandyryp biljekdi. Bektöre hatda «TA»-nyň nirelerde ýygnak geçirýändigini hem aýdýardy. Ol ýygnagyň hut öz öýünde, Kümüşaly Böriýewiň öýünde, Bäşim Pereňliýewiň öýünde, olardan hem daşgary Böriýewiň iş kabinetinde-de geçirilýändigini aýdýardy. Hakykatda bolsa, bularyň hemmesi toslanýan töhmetlerdi.

Şewki Bektörüniň öz hojaýynlaryna ýallaklap çenden aşa wepaly hyzmat etjek bolmagy hojaýynlarynyň hem aladasyny artdyrýardy. Günleriň bir günü ol operativ organyň işgärlerine «TA» guramasynyň Merkezi Komitetiniň başlygy O.Wafaýew daşary ýurda gaçyp gidenden soň, M.Geldiýewiň hem şu gün ýa-da erte daşary ýurda geçjek bolýandygyny, Böriýew bilenden soň oda-köze düşüp başlandygyny, sebäbi M.Geldiýew gaçjak bolanda ele düşäýse, gizlin guramanyň üstüniň açyljaklygyndan howatyr edýändigini barada aýdýardy. Soňra bolsa S.Öwezbaýew, K.Böriýew hem-de A.Gulmuhammedow dagy ýygnanyşyp M.Geldiýewiň janyna kast etmeli diýen netijä gelendiklerini, ol işi hem Böriýewe tabşyrandyklaryny, oňa-da Böriýewiň kes-kellämi garşy çykandygyny, eger ol M.Geldiýewiň janyna kast edäýse, onda hökman bilinjekdigini deliller bilen subut edendigi barada gürrüň berýär. «Ýagdaý şeýle bolansoň ol işi maňa tabşyrdylar. Men Böriýewden awy alyp, M.Geldiýewiň naharyna sepdim. Aradan 10 gün geçenden soň bolsa Muhammet Geldiýew öldi, onuň ölümi türkmenleriň arasynda şübhe döretmedi».

Soňra bolsa Bektöre oýlap tapýan elhenç toslamalaryndan lezzet alýan mahalynda gürrüň bermäge başlaýar: «Bu waka 1930-njy ýylyň aýaklarynda bolupdy. Böriýew rabfaga til edip meni öz ýanyna çagyrdy, iş kabinetinde maňa awy berdi. Hiç hili şübhe döremez ýaly, men birnäçe gezek Geldiýewleriň öýlerine baryp, kitap alan boldum, soňra alan kitabymy yzyna elten boldum. Ýene kitap alyp, ýene-de eltdim. Garaz, gatnawymy kesmedim. Onsoň bir gün nahar iýen wagty onuň öňündäki içi aşly tarelkasyna awy sepdim. Aradan iki gün geçenden soň Geldiýewiň nähoşlanyny eşidip olara bardym. Onuň aýaly wraç çagyrdy. Men

Geldiyewiň ýanyna bardym. Ol düşekde ýatyrdy, özem iç goşlarynyň çensiz agyrýandygyndan nalaýardy, onuň agzyndan gan gelyärdi, geplände agram salyp zordan gepleýärdi. Men ondan bu kesele neneňsilik bilen uçrandygyny soradym, ol maňa kesgitli jogap berip bilmedi. Gelen wraçlar onuň içegeleriniň içinde ýara dörändigini aýtdylar. Mydama onuň ýanynda aýaly, şepagat uýasy hem-de Aşyr Kiyathanow bolýardy. Ol gys günleriniň birinde aradan çykdy, daşary durşuna gar bolup ýatyrdy. Açyp barlamak üçin onuň jesedini keselhana alyp gitdiler. Ol ýerde çykarylan netijeden meniň habarym ýok».[2]

Şu ýerde bir zat geň galdyrýar. Bektöre baş ýyl mundan ozal bolan wakanyň jikme-jigine çenli ýatdan bilýän bolsa-da, hut özüniň awy berip öldüren adamynyň haýsy gün aradan çykandygyny kesgitli aýdyp bilenok. Ol diňe «gys günleriniň birinde aradan çykdy, daşary durşuna gar bolup ýatyrdy» diýmek bilen çäklenýär. Bu ýerde bir säwlik bolmaly. Geldiyewiň ölmegine onuň sebäp bolmagy ýa baryp ýatan toslama bolmaly ýa-da ol öz penakäriniň beren görkezmelerini doly özleşdirmän, agzyna gelen sözleri aýdyp goýberen bolmaly. M.Geldiyew jaýlanan mahalynda K.Böriyewiň aýdan sözlerini welin Şewki Bektöre gyluny gymyldatman ýat tutupdy: «Meniň egindeşim, edebiýat we ideýa barada pikirdeşim, ýatan ýeriň ýagty bolsun... Seniň başlan işiňi biz ahyryna çenli dowam ederis».[3]

Bu sözleri ýat tutmagyna belki, onuň hüşgärlik bilen gerip ýören gulagyna «pikirdeşim» diýen jenaýat ýokuntgyly sözüň eşdilmegi sebäp bolandyr. Isleseň-islemeseň bir sowal ýüze çykýar: Bektöräniň öz aýbyny özi açyp, özüne töhmet ýükläp ýörmeginiň sebäbi nämekä? Onuň özi jenaýatçy hökmünde aýyplanýan bolsa-da, ol öňki yüklenýän aýyplary az görýän ýaly bir ýerde jenaýat bar bolsa, ony örän ilgeziklik bilen öz boýnuna almagyna, döredilmedik guramada aktiw hereket etdim diýip gözsüz batyrlyk etmegine näme sebäp bolduka? Ýöne onuň hiç bir ikerjiňlenmän «şeýle işleri etmäge menem gatnaşdym» diýip ýörmeginde öz eden günäsini, hakykatdanam, boýun almak diýilýän zadyň ysam gelenok. Belki, oňa soňundan halas ediji gudratly goluň uzajakdygyny wada berendirler. Ol hem oňa çenli wepadar it ýaly hojaýynlarynyň barmaklaryny çommaldan tarapyna

topulyp, dişi geçse-geçmese agyz urup ýören bolmagy ahmaldyr. Olar bu ugurda erjellik görkezýärdiler, hatda has öte geçýän wagtlaram bolýardy. Eger şeýle has öte geçme bolmadyk bolsa Şewki Bektöräniň toslap tapan arzasy esasynda M.Geldiýew jaýlanandan bir ýyldan gowrak wagt geçenden soň täzeden sud-medisina barlagyny geçirmek üçin onuň jesedini gubrundan çykaryp, ýene bir gezek bedenini açmazdylar. Ýogsa ol ölen mahalynda abraýly wraçlardan düzülen komissiýa: «ýürek gan damarlarynyň hereket etmek ukybyny ýitirendigi»[4] sebäpli aradan çykandygyny kesgitlepdi ahyryn.

Gepiň gysgasy merhumyň jesedi ikinji gezek açylyp, ony iki gezek öldüripdirler. Bu ýagdaýdan medisinaryň şol ugry boýunça işleýän adamlaryň habary bardyr. Merhumyň jesedi täzeden açylan mahalynda barlag üçin onuň bedeniniň birnäçe ýerinden: ýüreginden, bagryndan, öýkeninden, böwreginden bölekler alyp, soňundanam barmaklaryny dyrnaklary bilen kesip alýarlar... Merhum M.Geldiýew hem şeýle ýagdaýa düşenleriň biri bolupdyr. M.Geldiýew birinji gezek ölende ony döp-dessur esasynda jaýlapdylar. Ikinji gezek ölende welin, dogan-garyndaşlaryndan ygtyýar alman-rugsat soralman oba ogrulary ýaly daňdanyň alagaraňkylygynda gonamçylyga baryp, onuň jesedini çykarypdylar, işlerini bitirenlerinden soň bolsa, çalak-çulak üstüne gum sürüpdiler. Şeýdip türkmen halkynyň wepaly ogly, talantly alym M.Geldiýewe ölen soňam rahatlyk bermändiler.

Elbetde bu geçirilen sud-medisina ekspertizasy hem hyýal bent haramzadalara iýmit bolar ýaly zat bermändi. Olar barlagda «Bedende zäherlenme galyndysy tapylmady»[5] diýip netije çykarypdy. Ýöne beýle elhwnçlikleri etmek kime gerek bolduka? Dokumentlerde bolsa diňe «Döwlet Syýasy Uprawleniýesiniň organlaryna teklip edildi» diýilýär. Bolany şol.

Eger Şewki Bektöräniň sowetlere garşy gizlin gurama hem-de «iş salyşan» adamlary barada beren ähli maglumatlary bilen içgin tanyş bolanynda, onuň aýdan zatlarynyň hemmesiniň ýalandygy, çypdyrmadygy, töhmetdigi kada-kanuna oňly düşünmeýän adamlar üçin hem edil aý ýaly aç-açan bildirýärdi.

I.Ilf bilen Ý.Petrowyň «12 oturgyç» romanyny okan adamlar Ostap Benderiň «Gylyç bilen bürgüdiň soýuzy» diýen guramany

döretjek bolup oda-köze düşmeginiň sebäbini bilýändirler. Sebäbi ol gurama girýän aňkawlaryň eýlesini-beýlesini garamaga maý bermän plardan wznos puluny alýardy, iň bolmanda 100 manat toplap, indiki etjek kezzaplygyna çenli sowalganyň aladasyny edýärdi. Asly hakyky türk bolan beýleki melgun Bektöre toslanylyp tapylan gizlin guramanyň, hakykatdanam bardygyny oda-köze düşüp ykrar etjek bolýarka nähili bähbit aralary? Belki, adamlaryň gowşak taraplaryny gözläp ýören organ işgärleri ol melgunyň leňneç ýaly dört tarapa-da sagynman ýörşp bilýänligi sebäpli ony özleri üçin saýlap alyp, ony meýletin «aýyplaýjy» edip ulanandyrlar. Onsoňam 7 ýyl mundan ozal bu ýere säwlik bilen düşen adamyň Türkmenistan bilen näme baglanyşygy barka? Bu ýeri onuň üçin ýatdy, bu ýerde onuň ne dogan-garyndaşy, ne-de dost-ýary bardy, onuň bu ýer bilen asla ilteşigi ýokdy. Belki, bu toprakda onuň diregi, daýanjy bolmansoň, eýesiz it ýaly ýüz berene ýallaklap, hut öz gara başyny goramak üçin küşgürilen tarapa topuly ýören it mysaly bir melgun bolmagy ahmal. Ol diňe bir küşgürilen tarapa topulman, eýsem küşgürilmedik tarapa hem topulýardy.

Bir gezek ol organ işgärlerine maglumat berende ylmy-edebi jemgyýetde Puşkiniň ýubileýi bellenen mahaly Aly Kerimow diýen biriniň Puşkiniň patyşa Russiýasynyň sada halky ezip, zulum edýändigini paş edýän goşgusyny okanda, Bektöräniň çäkli akly munda jenaýat bar diýip hasap edip: «Kerimow şol goşgyny okanda bilgeşleýin Sowet häkimiýetinde zulum etmek syýasatynyň bardygyny ýanjady»[6] diýýärdi.

Şewki Bektöre operativ organlaryň işgärleriniň öňünde näçe üçürdikläp, olaryň üzeňñilerinden üç gezek geçenem bolsa, ol ýallaklamalar oňa erkinligem bermändi, bagtly durmuşam. Heý-de iliň betbagtlygyndan bagt binasyny gurup bolarmy? Bu ýerde Puşkiniň: «Ol näçe şelaýynlyk edenem bolsa, hökümdar ýylgyrmady» diýen sözlerini ýatlamak ýerlikli bolsa gerek. Sebäbi Bektöre näçe ýallaklap şelaýynlyk edenem bolsa, hökmürowanlardan onuň ýüzüne ýylgyryp bakan bolmandy.

Şewki Bektöre ençeme adamy batga batyrmak üçin rewolýusiýa garşy iş alyp barmakda ençeme aýyplary öz üstüne alypdy. Başga birine aýyp ýüklemek üçin boýun alan aýyplary esasynda özi

sykaja salnyp ugralanda, ol ozalky boýnuna alan aýyplaryny indi almajak bolýardy. Ol şol pursatda nähili ýagdaýa düşendir öýdýärsiňiz? Ol özüni betbagt hasap etdimikä? Ýa-da öz guran duzagyna özüniň düşenine okündimikä? Ýöne, her näme-de bolsa, ol öz janyny satyn alyp bilipdi.

Bektöre Özbegistanyň türmesinde ençeme wagt tussaglykda bolandan soň 1946-njy ýylda azatlyga çykypdy. Iki ýyldan soň ýene-de Daşkendiň türmesine basylypdy. Ýöne SSSR-iň döwlet Howpsuzlygy ministriniň garamagynda geçirilen ýygnakda “Sowetlere garşy guramalara degişli bolany sebäpli ony sürgün etmeli. Sürgün edilmek jzasyny ol Sowet Soýuzynyň çetki künjekleriniň birinde geçirmeli” diýip karar kabul edilipdi. Şondan soň Bektöre Krasnoýarsk ülkesiniň çola ýerdäki obalarynyň birine ugradylypdy.

1958-nji ýylda “Türkmen Azatlygy” diýlip atlandyrylan gurama “gatnaşyjylaryň” günäsizdigi subut edilip, olar aklanypdy, şol sanda Şewki Bektöre hem aklanypdy. Asly türk bolan Bektöre aklanan hatyny gowşurmak üçin baranlarynda, ony ol ýerden tapmandyrlar. Ol ondan iki ýyl ozal boşap, öz watanyna Türkiýä gidipdi. Onuň ol ýerden iki ýyl öň gitmeginiň hem sebäbi bardy. Ol döwlet syýasatyna maýyllyk aralaşan badyna öz işine adalatly garalmagyny haýyş edip, dürli ýerlere hat yzyna hat ýazyypdy. Belki, ýaşy bir çene ýetenden soň galan ömri sowetleriň sürgününde çüýrär öýdüp howatyr edendir, belki, ata watan, dogduk depe baradakyýatlamalar ony erkine goýan däldir. Eger şeýle bolsa onda onuň Ostap Benderden tapawudy diňe şol ýagdaý bolýardy.

“Türkmen Azatlygy” atly toslanylyp tapylan gurama zerarly tussag edilenleriň içinde özünde günä ýokdugy barada ilki dillenen Şewki Bektöredir. 1955-nji ýylyň sentýabr aýynda Krasnoýarsk ülkesinde oňa sorag edilende ol: “Derňew edilýän döwründe moral taýdan erbet silterlenenim sebäpli men ýüklenýän aýyplary boýnuma almaly boldum... Uzak wagtlaap sorag edýärdiler, uky ýokdy, masgaralaýardylar, sögýärdiler, haýbat atýardylar, meniň aýalym hem tussag edildi diýlip habar berlenden soň men etmedik zadymy etdim diýmäge, bilmeýän zadymy bilýän diýmäge mejbur bolup, özüme ýöňkelýän günäleri

boýnuma almaly boldum. Aýalymyň hiç wagt tussag edilmändigini soňundan bilip galdym”[7]

Şewki Bektöräniň sesi hiç ýere ýetmejek ýaly bolsa-da, onuň sesini eşiden tapylypdy. Onuň sesini kimiň eşidip, oňa kimiň hemaýat edendigini subut edip biljek däl. Ýöne onuň özi bilen deň tussag edilen adamlardan iki ýyl öň aklanmagy hem oňa subutnama bolarmyka diýip pikir edýärim. Diýmek, beýle edibem boljak eken-dä? Hemmlere deň kanunda-da öwrümleriň boldugy-da... Bu söhbetimiň ahyrynda başdaky aýdan pikirimi gaýtalasym gelýär. Men onda käbir taryhy tipleri edebi obrazlar bilen deňeşdirmäge hakymyzyň bardygy, olaryň edebi eserlerde gaýtalanýandygy barada aýdypdym. Edebiýat durmuşyň aýnasydyr diýip, belki, şonuň üçin aýdylýandyr. Eger “Gylyç bilen bürgüdiň soýuzy” Ilf bilen Petrowyň döredijilik fantaziýasynyň önümi bolan bolsa “Türkmen Azatlygy” guramasy hem Staliniň hem-de onuň “gylyç göterijileriniň” döreden totalitar düzgüniniň toslap tapan närsesidi. Ostap Ibragimowiç bilen Şewki Ablýakimowiçiň ýekeje zat barada täleýleri deň gelenokdy. Ol hem bolsa, Ostap öz ajalyňa ölmändi, ony ýaş wagty öldüripdiler. Şewki bolsa diri galyp, altmyş sekiz ýaşyna ýetenden soň aoň lagerlerde uçran yzaly keselleriň ençemesini gerdeninde göterip, öz watanyna tarap gidipdi.

---

[1] Şol ýerde, t 3, sah 236;

[2] Şol ýerde, t 2, sah 404-405;

[3] Şol ýerde, t 2, sah 382;

[4] Şol ýerde, t 5, sah 417;

[5] Şol ýerde, t 5, sah 426;

[6] Şol ýerde, t 2, sah 90;

[7] Şol ýerde, t 7, sah 30. Taryhy makalalar